

Biserica fortificată din Moșna / Meschen Certitudini și ipoteze¹

Hanna Derer

“Moșna ... Biserica evanghelică, una din cele mai frumoase biserici gotice târzii, construită ... de către meșterul Andreas din Sibiu ...”

Vasile Drăguț²

Dincolo de scopul prim al preservării - asigurarea condițiilor necesare pentru menținerea optimă a valorilor identificate pentru a fi predate generațiilor viitoare - demersul numit „conservare” își propune -

sau ar trebui să își propună - intervenții menite să evidențieze și/sau să explice elementele care au generat procesul însuși de protecție. Din acest punct de vedere, un aspect interesant îl reprezintă cazurile în care anumite valori evidente, încorporate într-un obiect sau într-un ansamblu de arhitectură sînt rezultatele dificil de ierarhizat ale unei evoluții istorice mai puțin clară.

Unitatea potențială a unei componente de patrimoniu cultural nu este

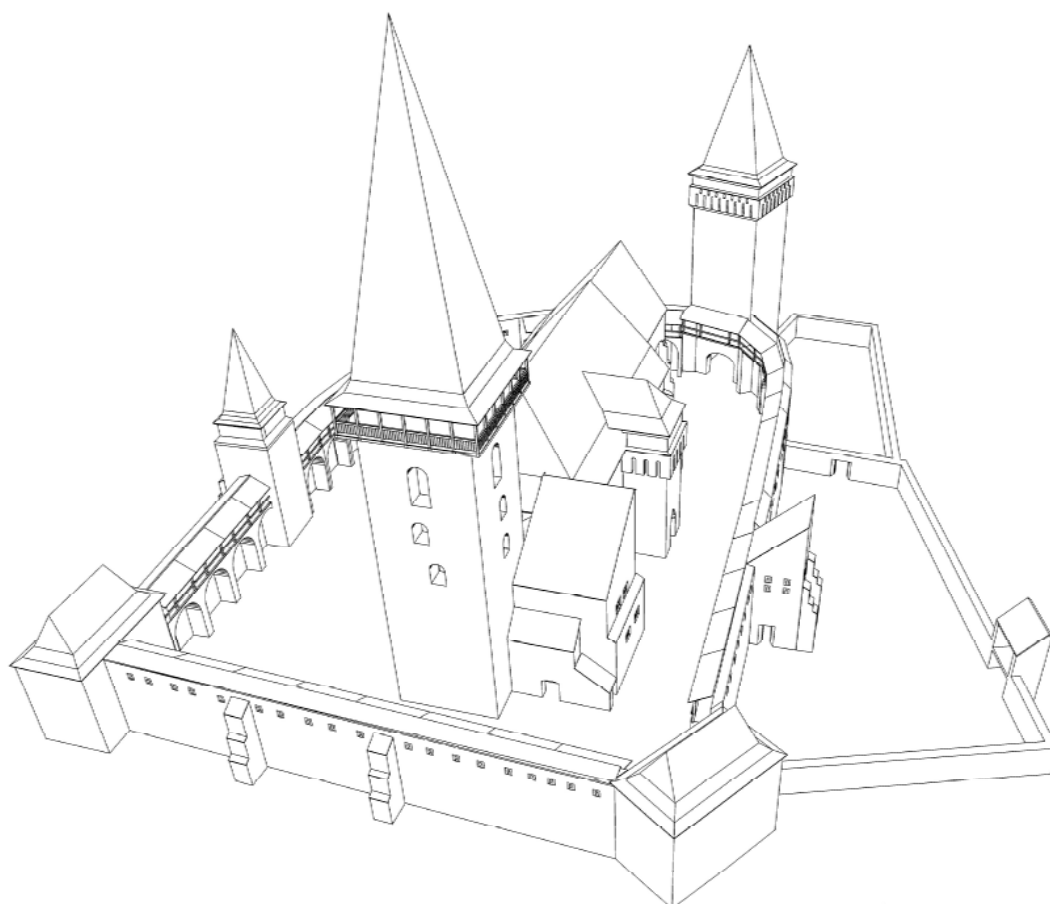

Fig. 1. Ansamblul bisericii fortificate din Moșna/Meschen, jud. Sibiu; reconstituire propusă de arh. Radu Nicolae

¹ Sub titlul “Studiul de arhitectură și investigația arheologică în cercetarea pentru conservare. Studiu de caz – biserica din Moșna / Meschen” textul de față a constituit comunicarea susținută de autoare la simpozionul “Arhitectură. Restaurare. Arheologie” din anul 2001, la Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan” din București.

² Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, pag. 210.

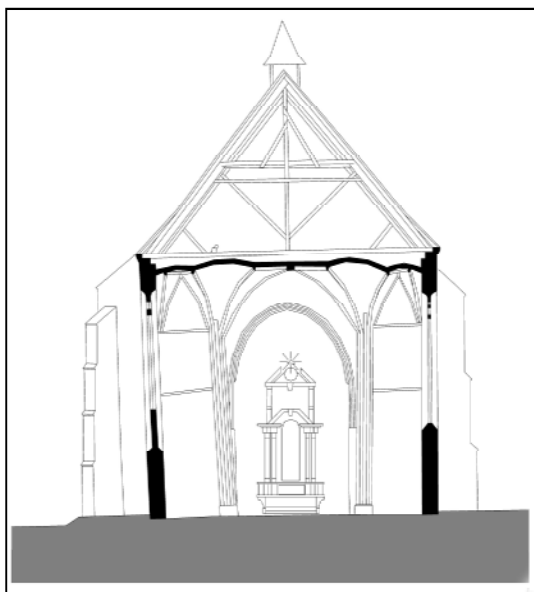

Fig. 2. Secțiune transversală prin biserică-hală din Moșna/Meschen, jud. Sibiu; imagine prelucrată, în baza releveului, de arh. Radu Nicolae

Întotdeauna lizibilă direct în substanța originală și/sau originală depusă în straturile caracterizate prin autenticitate ale timpului istoric. În astfel de situații, înțelegerea și, în consecință, punerea în valoare a resursei culturale intrinseci³ proprii obiectului sau ansamblului în cauză este posibilă numai prin aplicarea mai multor instrumente de lectură. Dintre acestea se detașează cuplul format din studiul de arhitectură și investigația arheologică, cuplu în care deseori este posibilă susținerea reciprocă a ipotezelor construite prin mijloace

independente.

Un astfel de caz este constituit de studiile relativ recente⁴ la care a fost supus, în vederea conservării, ansamblul bisericii fortificate din Moșna / Meschen (fig. 1⁵), situat în județul Sibiu. Dintre diferitele probleme referitoare la punerea în valoare și, implicit, explicarea anumitor elemente prezente la acest monument istoric, una dintre cele mai incitante este reprezentată de înclinația pilaștrilor care separă cele trei nave ale bisericii - hală (fig. 2). "Acestea [navele], în interiorul bisericii, sînt despărțite între ele prin cîte trei coloane, torse unele, altele canelate, și nu toate exact perpendiculare." – remarca în anul 1956 George Oprescu⁶.

În literatura de specialitate actuală este acceptată ipoteza avansată de dr. Hermann Fabini, conform căreia explicația stării de fapt menționată rezidă în modul în care a fost etapizată execuția acoperirilor curbe. În prima fază ar fi fost realizate bolțile navelor laterale generatoare de împingeri orizontale care ar fi putut cauza răsturnarea unor pilaștrii verticali. În consecință, aceștia au fost construiți cu înclinația vizibilă și în prezent⁷. Această ipoteză, caracterizată printr-o coerență intrinsecă, nu ia însă în considerare reacția structurii de rezistență la împingerile orizontale generate de boltirea navei principale, cu o deschidere superioară celor din colaterale, împingeri care acționează în sensul în care este orientată și înclinația pilaștrilor.

În aceste condiții și din dorința de a

³ Despre conceptele „unitate potențială”, „substanța originală/originală”, „autenticitate”, „timp istoric” și „resursa culturală intrinsecă” în Hanna Derer, *Evaluarea patrimoniului arhitectural - studiu de caz: București*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, nr. 1-2, 1995, București, f.a..

⁴ Studiile de arhitectură dedicate bisericii fortificate din Moșna / Meschen, județul Sibiu, au fost efectuate în anii 1998 - 2000, sub conducerea dr. arh. Hanna Derer (*Biserica evanghelică fortificată din Moșna, județul Sibiu. Proiect de conservare, restaurare, protejare și punere în valoare. Studiu preliminar de arhitectură*, f.l., 1998-2001). Investigațiile arheologice au fost efectuate de către dr. arhg. Daniela Marcu - *Biserica evanghelică Moșna, județul Sibiu. Cercetări arheologice*, 1999 f.l.- căreia îi mulțumim pentru acceptul publicării extraselor (prelucrate) din documentație.

⁵ Reconstituire a bisericii fortificate din Moșna / Meschen realizată de arh. Radu Nicolae pentru lucrarea de absolvire a master-ului în domeniul conservării patrimoniului “Restoration of the ensemble of the fortified church in Moșna / Meschen, Romania” la Raymond Lemaire Centre for Conservation, Katholieke Universiteit Leuven, București / Leuven, 2000.

⁶ George Oprescu, *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, București, 1956, pag. 34.

⁷ Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, vol. 1, Sibiu, 1999, pag. 476 - 477. Ipoteza în cauză este prezentată și în alte lucrări, ca de exemplu Alida Fabini, Hermann Fabini, *Kirchenburgen in Siebenbürgen*, Leipzig, 1985, prima din cele citate reprezentînd însă sursa cea mai recentă.

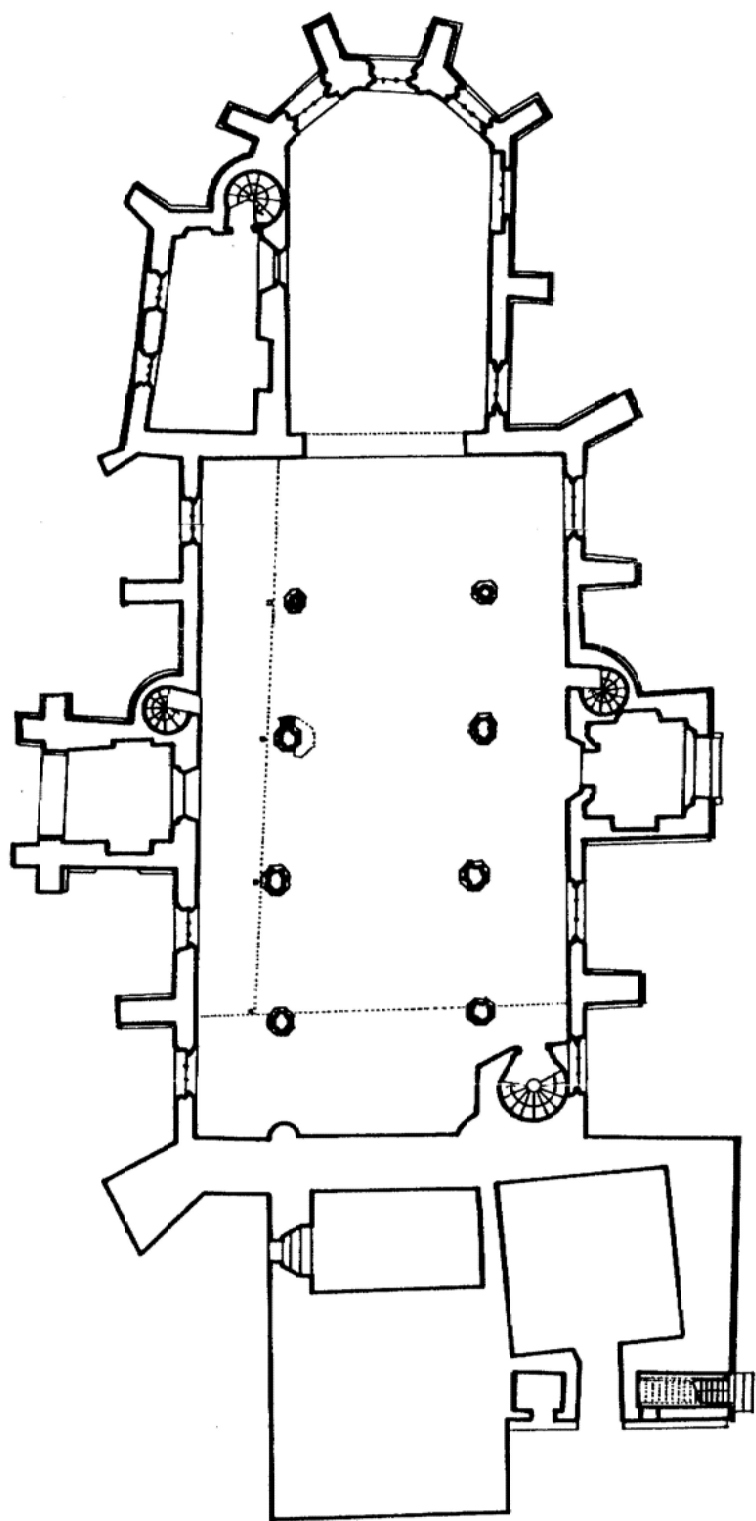

Fig. 3. Planul bisericii-hală din Moșna/Meschen, jud. Sibiu; imagine prelucrată, în baza relevului, de arh. Radu Nicolae

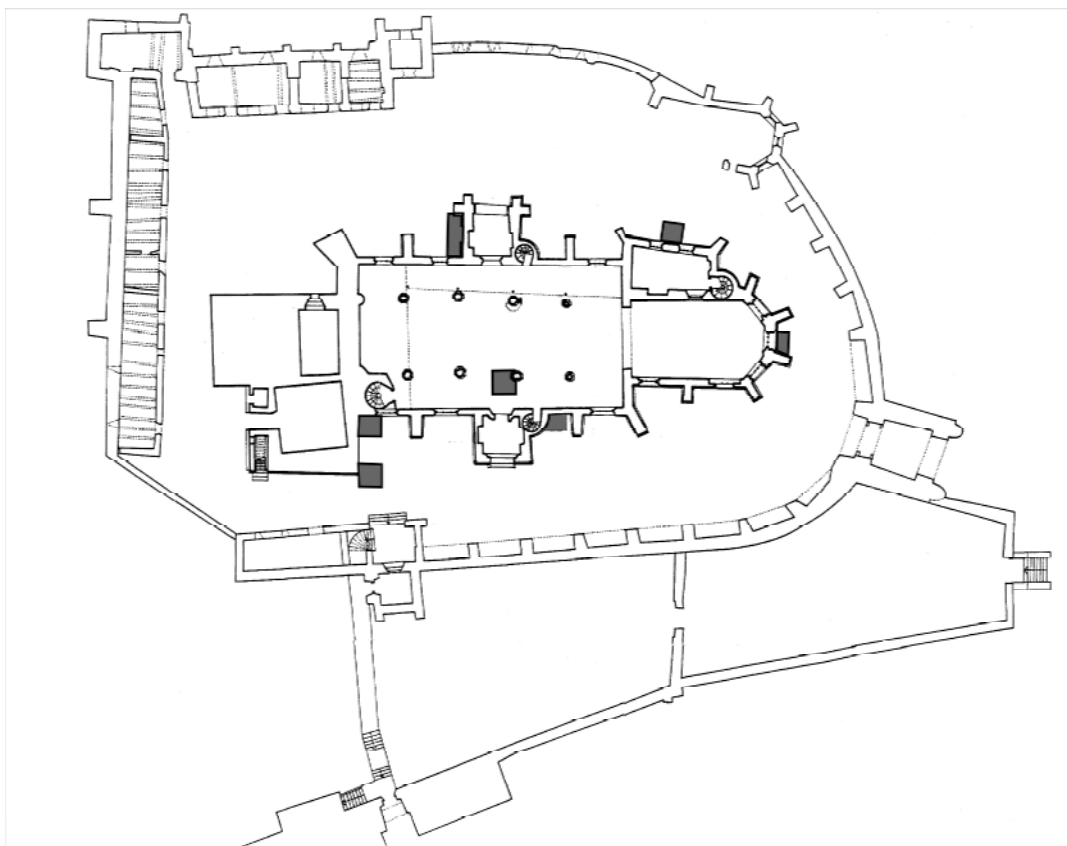

Fig. 4. Sondajele arheologice efectuate în prima etapă de cercetare; imagine prelucrată, în baza planșei elaborate de arhg. Daniela Marcu, de arh. Radu Nicolae

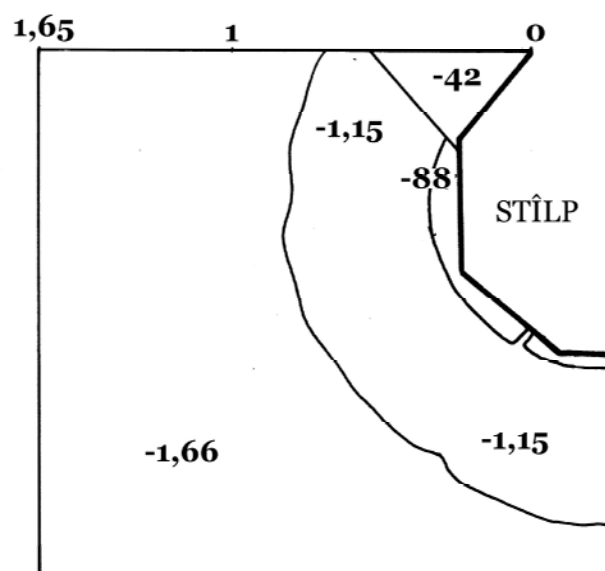

Fig. 5. Planul sondajului arheologic destinat pilastrului din dreptul accesului de sud; imagine prelucrată, în baza planșei elaborate de arhg. Daniela Marcu, de arh. Radu Nicolae

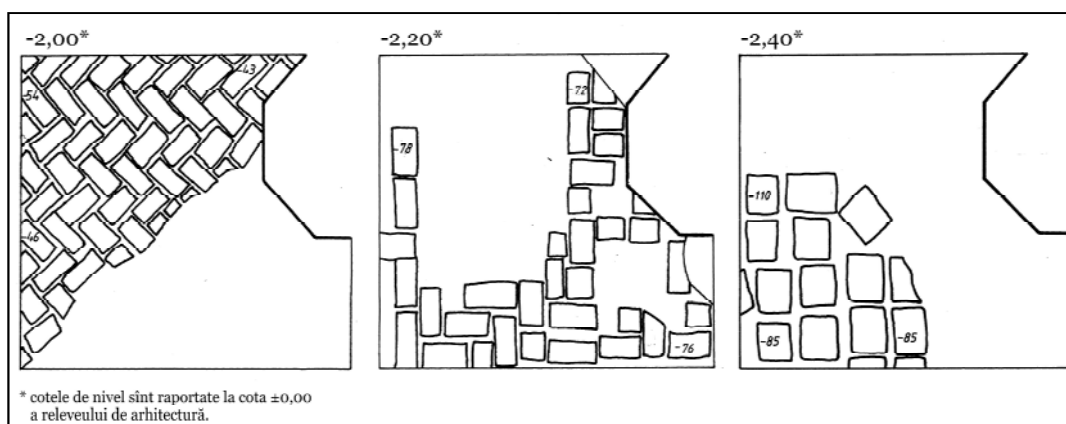

Fig. 6. Vederile celor trei pardoseli identificate in situ prin sondajul arheologic la pilastrul din dreptul accesului de sud; imagine prelucrată, în baza planșei elaborate de arhg. Daniela Marcu, de arh. Radu Nicolae

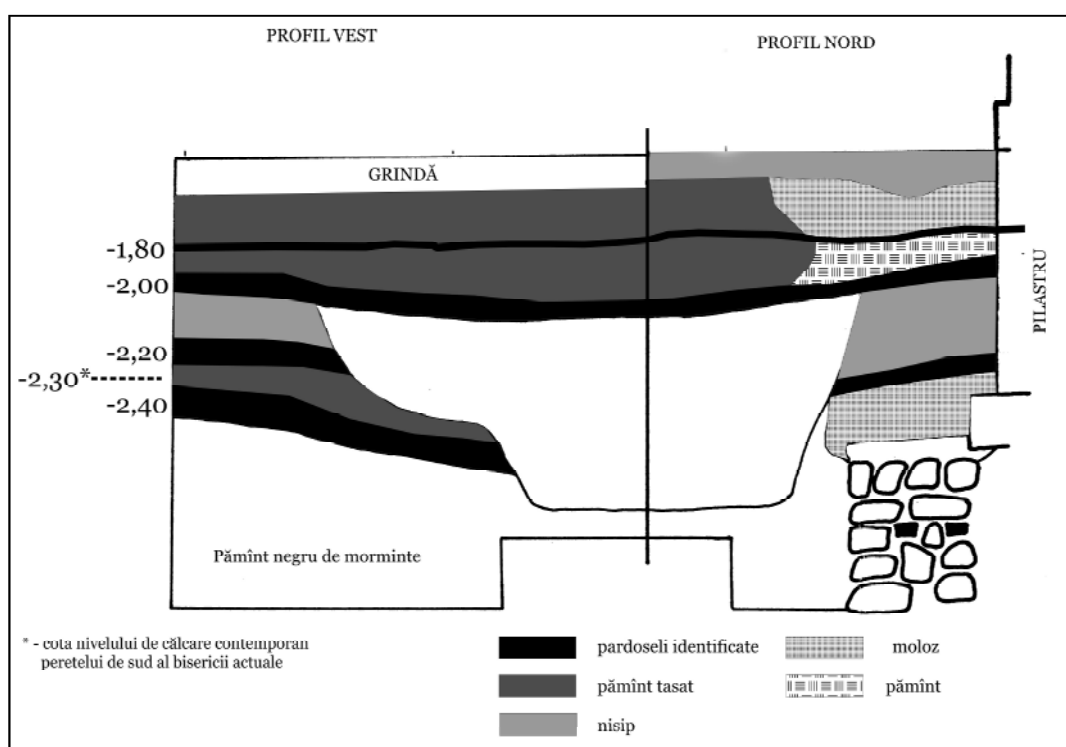

Fig. 7. Profilele sondajului arheologic destinat pilastrului din dreptul accesului de sud și cota nivelului de călcare contemporan peretelui de sud al bisericii actuale. Imagine prelucrată, în baza planșei elaborate de arhg. Daniela Marcu, de arh. Radu Nicolae

pregăti pentru o prezentare viitoare a monumentului o explicație mai completă, în urma studiului preliminar de arhitectură a fost elaborată o altă ipoteză. Aceasta se bazează pe faptul că pilaștrii ce separă nava centrală de cele două laterale nu sînt dispuși în lungul unor axe rectilinii (fig. 3). În consecință, se poate presupune că poziția în plan a elementelor portante verticale punctuale este rezultatul unei erori de trasare⁸.

Documentele de arhivă prezentate în literatura de specialitate arată că biserica - hală actuală este opera lui Andreas Lapidica care, în jurul anului 1485, a conceput și realizat edificiul actual, preluînd componente ale unei biserici anterioare⁹, probabil o bazilică, datînd de la sfîrșitul secolului al 14-lea¹⁰. De la aceasta provin, probabil, diferite elemente vizibile în prezent, ca portalul de vest, părți ale zidurilor perimetrale și piese de piatră din perechea de pilaștrii din est. Este deci de presupus că erorile de trasare care determină poziția în plan a elementelor portante verticale punctuale se datorează nu lui Andreas Lapidica, ci edificiului de cult construit cu un secol înainte. Acesta, la rîndul lui a fost probabil precedat de un altul, deoarece prima atestare documentară a așezării se situează în anul 1283¹¹ și încă de atunci Moșna este menționată drept una dintre cele mai importante localități din zona Mediaș. În baza principiului denumit „loc sacru” această biserică trebuie să se fi aflat pe același amplasament cu cele două care i-au urmat și deci erorile de trasare menționate se pot datora de fapt acestui prim edificiu de cult. Datînd deci din secolul al 13-lea, acesta a fost probabil tot o bazilică și deci acoperirea spațiului interior,

fragmentată pe cele trei nave, nu a fost afectată de lipsa de coliniaritate a pilaștrilor, mai ales dacă era constituită de un planșeu de lemn, prevăzut cel puțin deasupra zonei centrale, zona cu deschidere maximă.

Ipoteza referitoare la erorile de trasare ale fundației și la suprapunerea pe același amplasament a cel puțin două edificii de cult succesive¹² a fost verificată prin investigația arheologică efectuată în paralel cu studiul preliminar de arhitectură (fig. 4).

Sondajul realizat pentru pilastrul situat în dreptul accesului de sud în biserica actuală a pus în evidență existența unei fundații punctuale (fig. 5), de formă circulară în plan, a cărei față superioară se află la cota - 2,60 m față de waagris-ul utilizat la realizarea releveului de arhitectură. Absența unei fundații continue pentru fila de pilaștrii ce separă nava centrală de colateralul de sud constituie un argument pentru existența unor erori de trasare care au putut genera pozițiile relativ aleatorii în plan ale elementelor portante verticale punctuale.

Investigația arheologică a pus în evidență, sub pardoseala actuală din lemn aflată la - 1,50 m, patru niveluri de călcare materializate sub forma unor pardoseli (fig. 6) diferite sau a unor straturi de poză specifice: o pardoseală din cărămidă aproximativ pătrată în plan, așezată paralel cu axele de simetrie ale bisericii la - 2,40 m, o alta, din cărămidă dreptunghiulară dispusă neregulat la - 2,20 m, o a treia pardoseală, din cărămidă dreptunghiulară pusă în operă în sistemul numit „ace de brad” la - 2,00 m și un strat de poză din nisip pentru o pardoseală din lemn sau din cărămidă la - 1,80 m. Corelînd aceste cote cu cele referitoare la delimitarea dintre

⁸ Această ipoteză a rezultat în timpul unei discuții purtate de autoare cu arh. Mihai Opreanu, șeful de proiect al întregii operațiuni dedicată bisericii fortificate din Moșna / Meschen, discuție la care a asistat și ing. Dan Ionescu, autorul conceptului de consolidare elaborat în paralel cu studiul de arhitectură și investigațiile arheologice menționate anterior (nota 4).

⁹ Hermann Fabini, *Andreas Lapidica - ein siebenbürgischer Steinmetz und Baumeister der Spätgotik*, in „Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege”, XXXI, Viena, 1977.

¹⁰ Hermann Fabini – *Atlas...* vol. 1, Sibiu, 1999, pag. 476 - 477.

¹¹ Gernot Nussbächer, *Aus der Geschichte der Marktgemeinde Meschen*, in „Aus Urkunden und Chroniken”, vol. 2, București, 1985, pag. 80; Erich Waldemar Lingner (ed.), *Meschen. Beiträge zu seiner Geschichte*, Sibiu, 1936.

¹² Investigația arheologică a pus în evidență și indicii referitoare la existența celui de-al treilea edificiu de cult, dar cantitatea și calitatea acestora este insuficientă pentru definitivarea unor concluzii.

fundație și zid obținute din sondajul arheologic dedicat peretelui de sud al bisericii se constată că cea mai adâncă dintre pardoselile interioare identificate se situa, probabil, sub nivelul de călcare exterior corespunzător realizării acestuia, aflat la cota - 2,30 m. Este deci posibil ca această pardoseală să aparțină edificiului de cult anterior celui actual (fig. 7).

Confirmarea – cel puțin punctuală – prin investigații arheologice a ipotezelor privind erorile de trasare ale fundațiilor și a existenței succesive în timp a minim două biserici pe același amplasament permite dezvoltarea în continuare a raționamentului referitor la înclinația pilaștrilor ce separă cele trei nave ale bisericii actuale. Astfel, dacă erorile de trasare nu afectau în măsură mare acoperirea spațiilor interioare în cazul unei / unor bazele anterioare, acest lucru nu mai era valabil pentru biserica – hală actuală concepută și realizată de Andreas Lapidica la sfârșitul secolului al 15-lea. Dacă pilaștrii, ridicați pe fundațiile edificiului anterior, ar fi fost verticali, erorile de trasare ale fundației ar fi fost translatate în planul orizontal de la nașterea bolților peste cele trei nave. În consecință, pentru fiecare nervură și pentru fiecare pînză de boltă ar fi fost necesar un cintru propriu cu o geometrie diferită de cea a celorlalte. De asemenea, o geometrie neregulată a bolților ar fi generat scurgerea necontrolată a eforturilor, situație pe care Andreas Lapidica a dorit probabil să o evite. Este deci posibil ca Andreas Lapidica să fi proiectat pilaștri înclinați pentru a obține la cota de naștere a bolților o geometrie regulată care i-ar fi permis realizarea și utilizarea unuia și

aceluiași cintru pentru toate traveile din cele două tipuri de nave.

Probabil ca această geometrie regulată putea fi obținută și dacă dintre cele patru perechi de pilaștri cel puțin una ar fi fost formată din pilaștri verticali. În acest caz însă, prin comparație, ceilalți ar fi fost percepuți înclinați în mod potențat și ar fi putut fi interpretați ca o greșeală de execuție. Pentru a elimina acest risc, este posibil ca Andreas Lapidica să fi optat pentru varianta în care toți pilaștrii au fost înclinați.

Această ipoteză necesită, desigur, și alte metode de verificare – verificări de altfel efectuate ulterior momentului în care au trebuit încheiate cercetările de arhitectură și de arheologie. Pe baza unui relevu exact¹³ care reprezintă poziția pilaștrilor atât la nivelul de călcare, cât și în planul de naștere al bolților a fost elaborat un model tridimensional¹⁴ care, prin eliminarea deformărilor produse în timp, ar fi putut indica în ce măsură a existat geometria regulată presupus creată de Andreas Lapidica. Însă, probabil datorită gradului ridicat de complexitate care caracterizează starea actuală de echilibru static a bisericii¹⁵, rezultatele obținute prin această metodă nu pot fi considerate univoce. Înclinația pilaștrilor de la Moșna, înclinație care constituie un aspect cu valoare de unicat pentru patrimoniul arhitectural din Transilvania, rămîne astfel o necunoscută care va fascina alte generații de cercetători chiar și atunci cînd misterul ei va fi dezvăluit. Pentru aceasta însă generațiile prezente trebuie să se achite de scopul prim al prezervării.

¹³ Elaborat de arh. Josef Kovacs.

¹⁴ De către echipa arh. Mihai Opreanu.

¹⁵ Rod al unei evoluții - de presupus lentă dar - continuă printr-un număr important de stări de echilibru temporare.

Moșna - Biserica evanghelică fortificată. Probleme de conservare și restaurare

Mihai Opreanu

Releveul electronic realizat de arh. Josef Kovacs a pus în evidență cu mare precizie configurația de ansamblu și de detaliu a bisericii. S-au confirmat și precizat deformările bolților și ale pereților laterali, pe lângă cele ale stâlpilor (acestea din urmă, demult observate și comentate).

Bolțile navei centrale au împins spre exterior mai puternic decât bolțile colateralelor; acestea din urmă sunt, dimpotrivă, îngustate și împinse în sus.

cu plumb, din toate punctele accesibile, deși asta se făcuse deja; eram sigur de măsurătorile electronice, dar simțeam nevoia să văd cu ochii mei.

Deja era evident, în urma efectuării relevului „tradițional”, că pereții laterali, la nivelul cornișelor, sunt curbați în plan orizontal către exterior, precum bordurile unei bărci.

Fațada de vest și arcul de triumf au rezistat împingerilor dar la mijlocul lungimii

Fig. 1. Ansamblul bisericii fortificate din Moșna, jud. Sibiu, vedere nord

Cutremurul de la 1919 a determinat la rândul său deformări majore; turnul lateral de nord s-a prăbușit aproape în întregime, peretele lateral de nord este deversat cu aprox. 40 cm (față de cel de sud, cu o deplasare de doar aprox. 15 cm).

Am coborât din nou câteva zeci de fire

navelor, deplasările sunt evidente. Turnurile laterale au fost realizate tocmai în intenția de a contracara deversările, ca niște contraforturi – dar au cedat la rândul lor, datorită terenului slab de fundare.

Bolțile prezintă deformări asimetrice. Porțiuni din pânzele bolților sunt parțial

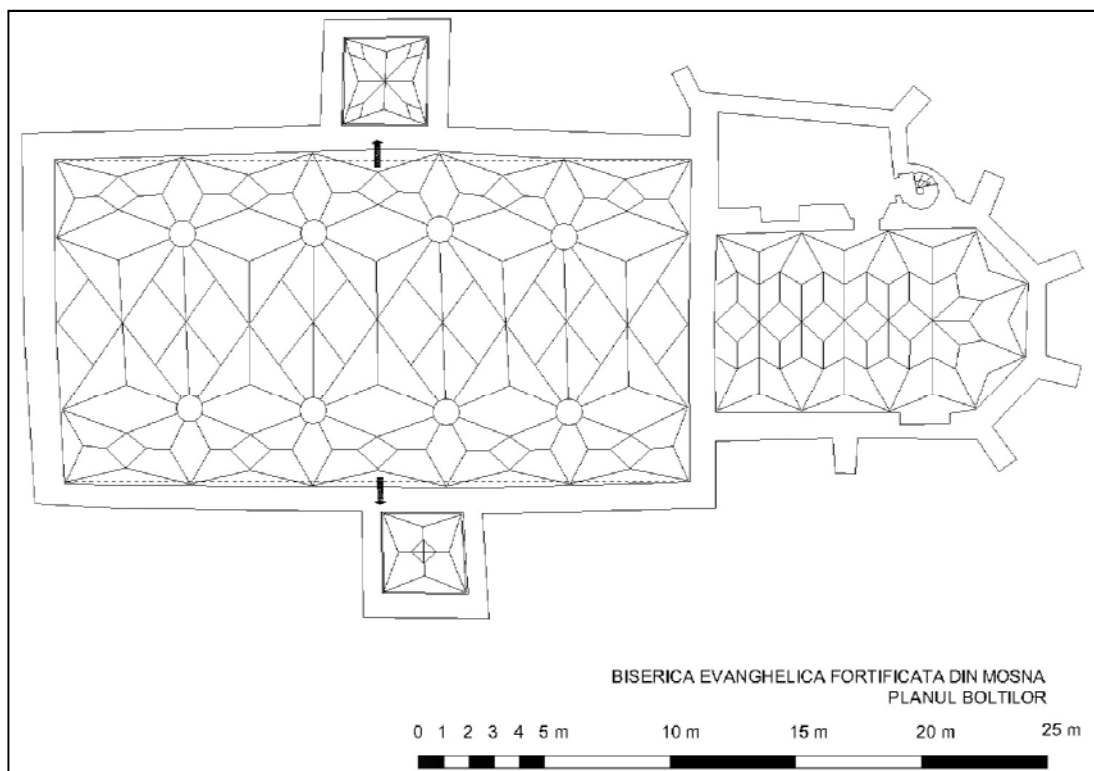

Fig. 2.a. Plan schematic al deformărilor la nivelul cornișei.

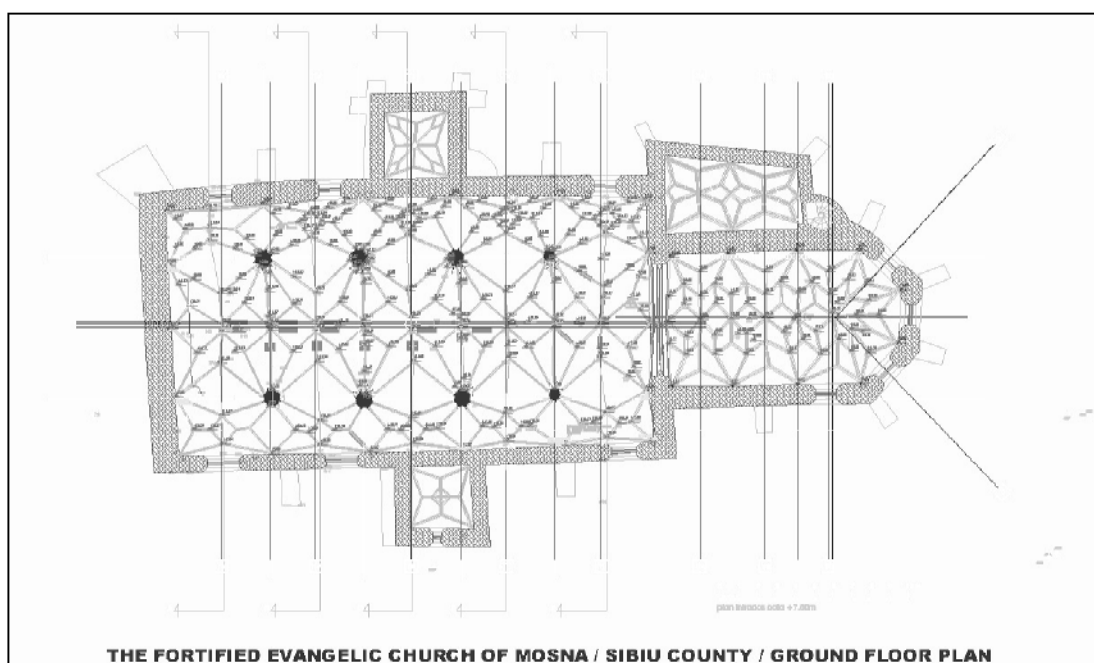

Fig. 2.b. Plan intrados bolți. Relevu electronic.

Fig. 3.a. Sistem boltire; nava centrală

Fig. 3.b. Sistem boltire; traveele vest - colaterala sud

Fig. 3.c. Bolțile navei centrale

Fig. 3.d. Bolțile navei centrale; detaliu deformări și intervenții 1919

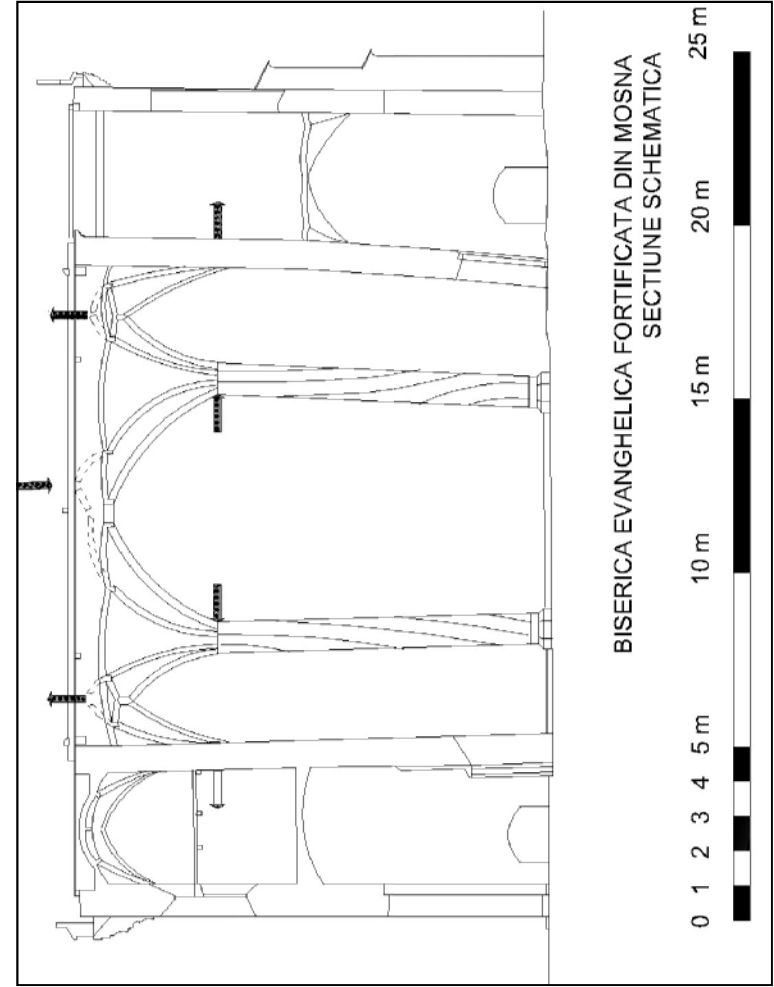

Fig. 4.a. Secțiune schematică; deformări profile bolți; releveu tradițional

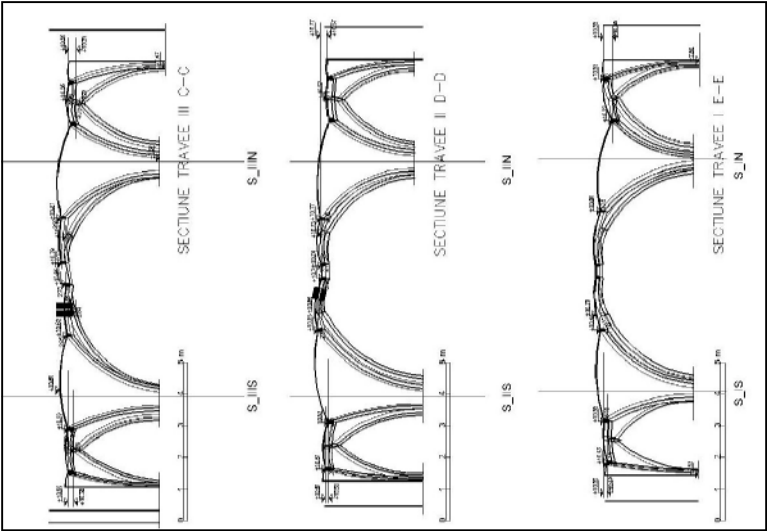
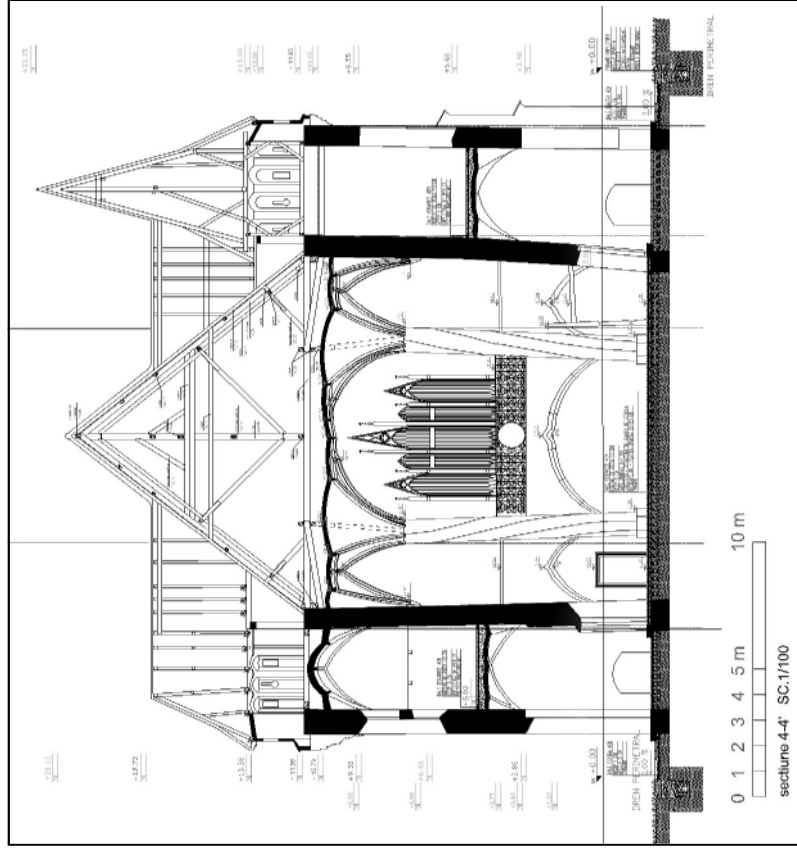
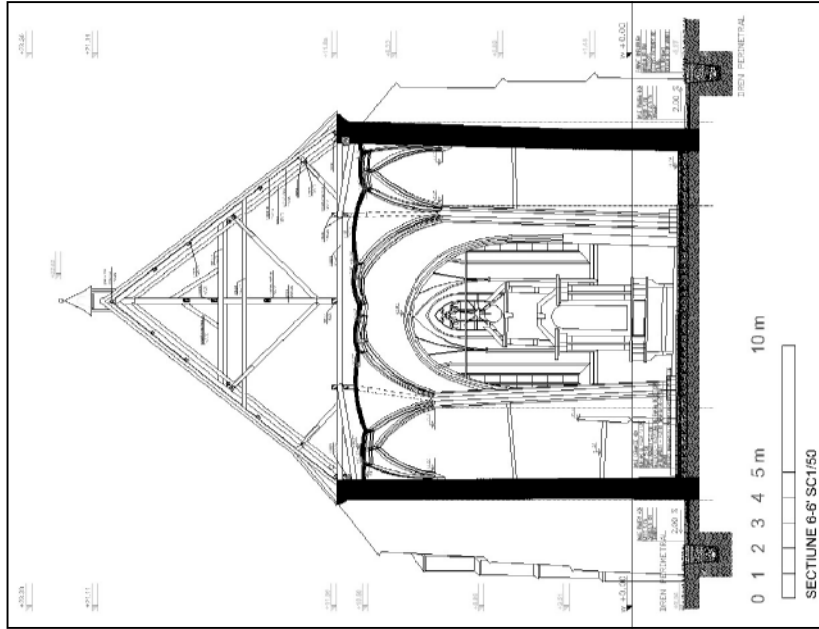

Fig. 4.b. Profile bolți în traveele III, II și I. Releveu electronic

surpate (ieșite din formă); nervurile sunt deformatate la rândul lor, unele sunt fracturate și lăsate în jos

Cele două coloane dinspre cor sunt din tamburi de piatră (probabil recuperați de la bazilica anterioară, conf. prof. Paul Niedermaier); prezintă cea mai spectaculoasă deversare dar, în plus, sunt și deformați axial (curbați), deci aproape de flambaj. Am verificat abaterile de la linia dreaptă cu raza de laser (împreună cu arh. Ștefan Mănciulescu, cu care am putut să mă consult pe teren în două rânduri).

Sacrisia prezintă, la rândul ei, o deversare importantă, ca și bolțile corului.

Deformările se datorează unui complex de cauze: împingerile laterale ale bolților, curgerea lentă a materialului, terenul slab de fundare, imprecizia trasării infrastructurilor (moștenită de la bazilica anterioară – se pare că Andreas Lapidica a ales să implanteze coloanele pe blocurile de fundație existente deși nu sunt aliniate, decât să le implanteze dezaxat); în sfârșit, mișcările seismice au agravat deformările, mai cu seamă în 1919.

O multitudine de etrieri metalici au fost introduși după 1919 ; ei leagă nervurile de pânzele bolților; mulți dintre ei sunt suspendați, prin intermediul unor baterii de tiranți și a unor juguri din lemn, de grinzile majore ale șarpantei. S-au introdus tiranți metalici la nivelul nașterii bolților și s-a refăcut turnul de nord, cu cărămidă industrială.

De remarcat ca bolțile sunt extrem de ușoare, în grosime de numai o jumătate de cărămidă; nervurile profilate din ceramică nu sunt țesute cu pânzele de boltă; acestea din urma sunt zidite deasupra nervurilor. Sunt suprafețe cu dublă curbura, umflate în sus, așa cum sunt multe bolți gotice târzii. Această particularitate este greu, dacă nu imposibil de observat cu ochiul liber, din interiorul bisericii dar este evidentă în pod, la nivelul extradosului (în Franța, de exemplu, am avut ocazia să văd multe asemenea exemple in situ și în documente). Curbura în sus (umflarea) pânzelor de boltă le dă o rezervă suplimentară de stabilitate în caz de deformare ; ele ies mai greu dintr-o formă stabilă. Acesta este unul dintre motivele datorită cărora bolțile au rămas pe

loc.

Supraînălțarea prin « umflare » a reprezentat și o rezervă de stabilitate la construcția bolților, dacă acestea au fost realizate fără cofraje, deasupra golului, așa cum avem motive să presupunem. Nervurile erau însă puse în operă pe cintre.

Nu este simplu de tras o concluzie sigură despre configurația bisericii.

Am încercat reconstituirea virtuală a configurației, fără deformările evidente. Se pare că stâlpii erau înclinați într-o anumită măsură de la început ; aceasta, deoarece arhitectul a vrut să realizeze, la nivelul nașterii bolților, o configurație regulată, pornind de la o implantare neregulată la nivelul solului. Nu a vrut să încline stâlpii diferit, ci i-a inclinat pe toți spre exterior, pentru a nu realiza o imagine prea dezordonată. De ce nu i-a inclinat spre interior, mai ales că nava centrală este deosebit de largă față de colaterale? Probabil pentru a evita un efect de perspectivă care să facă să pară nava mai scundă decât este de fapt. Dacă stâlpii sunt divergenți în sus, nava pare mai înaltă.

Desigur, a existat și un motiv de ordin tehnic pentru a avea bolțile riguros configurate și anume cel de a construi pe cintre egale.

Suntem încă în domeniul ipotezelor. În curând vom avea eșafodaje care ne vor permite să ne apropiem fizic de bolți (sunt deja realizate în primele două travee dinspre vest); sperăm că vom găsi informații care să ne ajute să înțelegem mai complet acest monument de excepție.

Consolidarea se va realiza în principal printr-un sistem de diafragme pe fețele interioare ale pereților, deasupra extradosului bolților și o rețea de nervuri zvelte din beton armat (12 x 12 cm secțiune) tot pe extrados, ce vor dubla nervurile existente și vor fi conectate cu acestea. Structura existentă va fi ajutată de elementele introduse, care vor constitui doar un suport suplimentar (autorul soluției de consolidare este inginerul Dan Ionescu). Biserica se va consolida în forma în care se află; nu se poate pune problema ca masele construite să fie redresate. Se vor rețese

sau rezidi probabil câteva porțiuni restrânse din bolți, dintre cele foarte surpate.

Până acum s-au realizat unele lucrări parțiale; ritmul și amploarea lor au fost determinate de tranșele de finanțare succesive (din împrumutul de la Banca Mondială) și anume: 1) consolidări provizorii și asanare; 2) drumul de strajă și turnul de sud; 3) turnul principal și „primăria veche”.

Consolidarea bisericii a început în 2004, cu fonduri de la Inspectoratul de Stat pentru Construcții (suficient pentru jumătate din lucrările de consolidare). Există speranțe de cofinanțare de la World Monuments Fund din USA, precum și din Germania, de la organizații independente. Pentru acest scop, vor trebui continuate demersurile necesare.

Proiectant general

Universitatea de Arhitectura si Urbanism
"Ion Mincu" București

CCPEC: Centrul de Cercetare,
Proiectare, Expertiză și Consulting

Colectiv de elaborare a proiectului de restaurare:

prof. dr. arh. Marius SMIGELSKI,
consultant științific

lect. drd.arh. Mihai OPREANU, șef de
proiect complex și arhitectură

conf. dr. arh. Hanna DERER, studiu,
analiza de arhitectură și relevu

arhitecții : dr. Gabriel NEGOESCU, Silviu
GOGULESCU, Aurora TÂRȘOAGĂ,

Antonia CÎRCIUMĂRESCU, Radu
NICOLAE, Oana MACIUCA, Monica

GHEORGHIȚĂ, Codina DUSOIU,
Mihaela BOGATEANU, Ana BOTEZ,

stud. arh. Ana Maria GILCA, Laura
NĂSTASE, Ioana POMARLEANU și alții.

Șef de proiect structură:

Ing. Dan IONESCU.

Instalații electrice:

Ing. G. PĂUNESCU.

CONEXIUNI INTERNAȚIONALE

Et in Athos ego. Scurtă notiță asupra sitului și arhitecturii Sfântului Munte

Liviu Brătuleanu

Muntele Athos, Sfeta Gora cum îl numeau înaintașii noștri mi s-a părut până de curând, un loc dorit dar de neatins, asemeni unui tărâm de basm. Până în acest an a fost doar o dorință ascunsă, nemărturisită, de a pleca în hagealâc la Locurile Sfinte - ca un pelerinaj la Ierusalim (așa cum făceau înaintașii sau, așa cum visează musulmanii să meargă măcar o dată la Mecca). După cum bine se știe în peninsulă, pe teritoriul Muntelui Athos se accede greu, restricționat; permisul de intrare – *Diamonoterion*- obținându-se mai greu decât o plecare în Vest înainte de 1990. Au fost mai ușor de atins, cel puțin pentru mine, locurile sacre mai depărtate : sanctuarul de la Delfi, Valea Regilor, siturile rupestre din Capadochia, Tarsus, Damasc,

catacombele Romei.

Ca niciodată mai înainte, am plecat aproape în necunoscut, fără acele informații minime pe care le pot da ghidurile Michelin sau publicațiile de specialitate. Față de importanța ansamblului pentru lumea ortodoxiei, despre arhitectura Muntelui Athos, la noi, s-a scris extrem de puțin. Am în vedere publicații care să dea o imagine de ansamblu : planuri ale mănăstirilor, ale clădirilor componente, etape de construcție etc. Studiul publicat de Gheorghe Balș în BCMI înaintea primului război mondial rămâne deocamdată singura lucrare care oferă elemente concrete - planuri ale catolicoanelor și ale unor clădiri anexe: cuhnii, trapeze, etc. cât și o scurtă referire la organizarea funcțională a ansamblurilor și

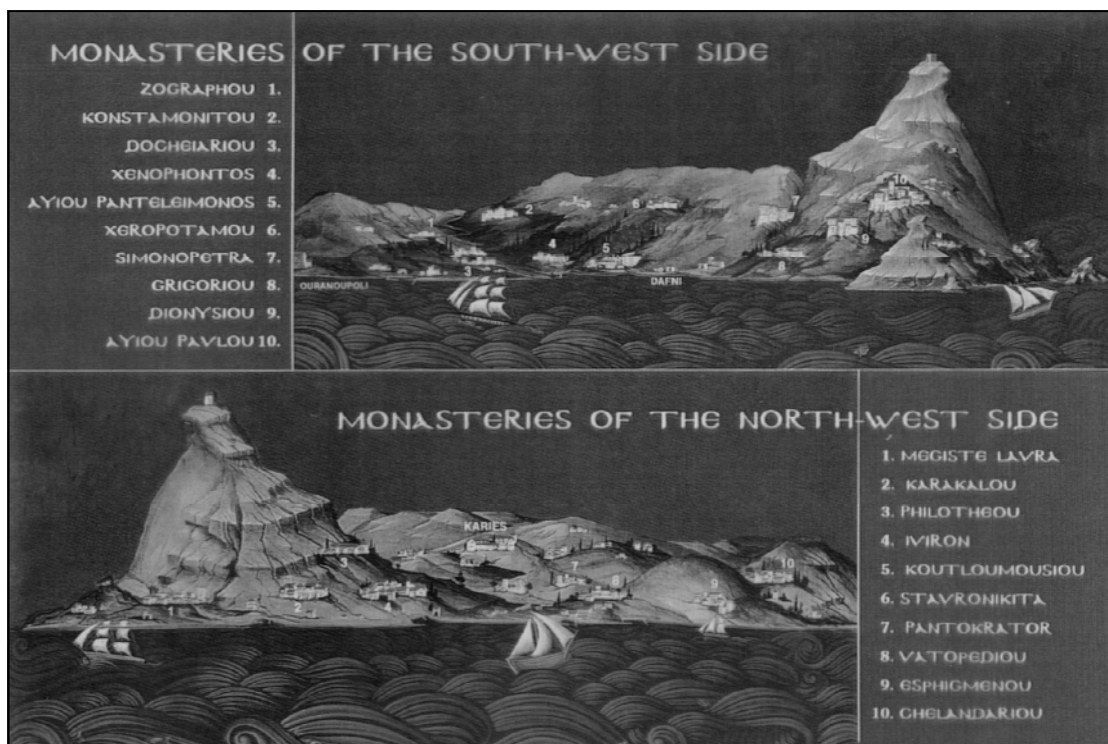

Fig. 1. Mănăstirile de pe Muntele Athos. Carte poștală, 2003